

„Lovagrendi családjog” A középkori keresztes lovagrend, mint „nagycsalád”

FALUS ORSOLYA

(jogtörténész, egyetemi docens, Dunaújvárosi Egyetem TTI)

"Knightly Family Law" - the medieval Crusader Order as "Extended Family"

From secular knights, the "bellatores", to the order of the Crusaders, there was a long road in the first centuries of the Middle Ages. The organization of the hospitaller crusader order functioned like an "extended family", headed by the Grand Master as the exerciser of paternal authority. The purpose of the paper is to present the functions similar to the "extended family".

Keywords: Crusaders; Middle Ages; hospitaller; extended family; paternal authority

Bevezetés

A „nagycsalád” a néprajzi szakirodalomban ismert speciális szerkezetű családforma,¹ ahol három, esetleg négy (öt) generáció – nagyszülők, szülők, gyerekek, unokák – élt egy telken, sokszor egy lakóházban, közösen gazdálkodva, patriarchális rendszerben.²

A nagycsalád a paraszti család 3 fő típusának egyike. Megkülönböztethetjük a „kiscsaládi” és a Tárkány Szücs Ernő által „törzscsaládnak” nevezett együttélési formától, ahol a kiscsalád egy házaspárból és gyermekeikből, a törzscsalád pedig két, szoros együttműködésben élő kiscsaládból, vagy egy felbomlott nagycsaládból állt össze.³

Bár a szakirodalom ezt a párhuzamot a mai napig még nem vizsgálta, a nyilvánvaló funkcionális eltérésekből eredő különbségeken túlmenően mégis észrevehető egyezéseket is mutat ez az együttélési forma a szerzetesi közösségével, valamint ennek sajátos formájával, a keresztes lovagrendekével.

A diszkrepancia nyilvánvaló abban a tekintetben, hogy a nagycsalád vérségi alapon szerveződött, abban férfiak és nők éltek együtt, továbbá egyik legfontosabb célja a reprodukció volt, míg a szerzetes- és lovagrendek a hit talaján, az üdvösség megszerzése érdekében, azonos nemű tagokból szerveződött, szüzességi fogadalmat tett tagok együttélésének színterei. Ezek a – kétségkívül társadalmilag alapvető – jellemzőkön kívül azonban olyan egyéb, szintén sarkalatosnak mondható hasonlóságok is tapasztalhatóak ezeknek az „élettereknek” a működésében, mint az együttélés helye, a munkamegosztás, a családfő szerepe, a közös gazdálkodás irányítása, az idősek tisztelete, valamint az egyén-közösség viszonyrendszer alakulása.

A jelen tanulmány – anélkül, hogy a perceptuális szintű, globális *azonosság, hasonlóság, különbözőség* – logikai-filozófiai hátterét feltárná, ezen „viszonyító sajátosságok”⁴

¹ Morvay 1980: 684–685.

² Balassa–Ortutay 1980: 46.

³ Tárkány Szücs 1981: 430–434.

⁴ Nagy 2003: 269–314.

mentén von párhuzamot a tradicionális paraszti nagycsaládi és a keresztes lovagrendi élettér, mint „viszonyító rutin”⁵ között.

A keresztes lovagrend, mint „élettér”

A szerzetes közösségektől és a lovagi létformától a keresztes lovagrendekig

A világi lovagoktól, a „bellatores”-tól a keresztes lovagok rendjeiig hosszú út vezetett. Valószínűleg az egyháznak az Isten békéje, a „pax Dei”, „treuga Dei” biztosítására tett törekvéseivel összefüggésben, az egyház által támogatott testvérületek, confraternitások, voltak a mozgalom kiinduló pontjai.⁶

Az egyház által támogatott szentföldi zarándoklatok útját ugyanis védelmezni kellett, és ezt a feladatot olyan világi testvérületek vállalták magukra, amelyek erre a célra már a 11. század elején létrejöttek. Az ilyen konfraternitásokból később kialakult lovagrendek tagjai szerzetesi fogadalmat tettek, amelyben engedelmisséget, szegénységet és szüzességet fogadtak. Természetesen ez alól is van kivétel, ugyanis a Parmában, a 13. században alapított „Krisztus lovagsága” tagjai nem tettek szüzességi fogadalmat, valamint a spanyol „Santiago Rend” tagjai közé házasságrendet is felvett, akiktől annyit követelt meg a regulájuk, hogy házasságuk megtartása mellett tartózkodjanak a testi kapcsolattól.⁷

Ezeket a testvérületeket a közös cél tartotta össze: biztonságos útviszonyokat, valamint szállást és ellátást biztosítani a zarándokoknak. Az ilyen lovagrendek közül emelkedtek ki azok, akiknek tevékenységi köre a megbetegedett utazók ápolásával is kiegészült. Őket nevezzük ispotályosoknak, azaz betegápoló rendeknek.

Ennek az új közösségi formának a jellemzője a szemlélődő életet (*vita contemplativa*) élő szerzetesrendektől eltérően a tevékeny élet (*vita activa*), és az annak keretein belül elérni szándékozott életszentség. Életmódjuk és ordójuk ennek megfelelően eltért a szerzetesek és kanonokok rendjeitől. Nem vállalhatták a leélendő élet helye állandóságának elvét sem (*stabilitas loci*), hiszen harcosszerű életmódjuk állandó mobilitásra készítette őket.

A legfontosabb különbség azonban, ami az addigra már kialakult szerzetesi közösségektől megkülönböztette az új keresztes lovagrendeket, az volt, hogy szigorú rendi hierarchiában éltek a lovagok, szemben az egyenrangú szerzetes barátokkal. A lovagrendekben a rendi státus három formáját alakították ki: lovagok (*milites*), szolgáló testvérek (*servientes*) és a felszentelt papok, vagy káplánok (*presbyteri* vagy *capellani*). A szolgáló testvérek csoportját nehéz megkülönböztetni a fizetett szolgálóktól, akik azonban nem tartoztak a rend saját joghatósága, „*iurisdictio*”-ja alá.⁸

A lovagrendeket az is megkülönböztette a szerzetesiektől, hogy nem fogadtak el a hívektől gyermekoblációt – gyermekfelajánlást –, sőt, a noviciátusi – jelölti – intézményt is csak erősen korlátozott formában működtették.⁹ A Szentföldön ugyanis igen gyakran szenvedtek jelentős emberveszteségeket, amelyet rövid időn belül kellett

⁵ Nagy 2003: 275–276.

⁶ Falus 2015: 28; Falus 2019: 24.

⁷ Hunyadi-Pócsán 2011: 15.

⁸ Hunyadi-Pócsán 2011: 17.

⁹ Hunyadi-Pócsán 2011: 17.

pótolniuk. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a rendek, és közülük elsősorban is az ispotályosok, rendházaikba nem fogadtak volna be árva gyermekeket. A johanniták például sok helyen neveltek árvákat, azonban nem az utánpótlás volt ezzel a küldetésük, hiszen közülük éppen olyan arányban kerültek ki rendtagok, mint a kívülről jelentkezők közül. Ennek oka azonban részben vagyoni volt: a rendbe belépő új tag, avagy családja adományokat adott a rendház számára, amelyet természetesen árva gyermek esetében nem is remélhettek. A lovagrendekhez lazább kötelékkel kapcsolódtak az adományozók, a „*donatus*”-ok is. Az adományok lehettek egy összegűek, vagy évenkénti rendszerességűek, pénzbeliek, birtok-, vagy egyéb ingó-adományok. Ellentételezéseként a konvent imádkozott és miséket tartott az adományozók, illetve családjuk egészségéért, lelki üdvéért. Sokakat közülük a rend temetőjében helyeztek halála után végső nyugalomra. A támogatók másik csoportját a csatlakozott tagok, a „*confraterek*” alkották, akik rendszerint életük során egyetlen nagyobb adományt juttattak a lovagrend részére, még hozzá abból a célból, hogy kívánságuk szerint, azonban legkésőbb halálukban a rend tagjaivá válhassanak. Nevüket az adomány nagyságával együtt a „*Liber confratrum*”-ban (Testvérek könyve) rögzítették.¹⁰

Nem egyszerű feladat megkülönböztetni egymástól az egyszeri adományt tevő donatust a *confratertól*. Az bizonyos azonban, hogy a *confraterek* – a *donatusokkal* ellentétben – engedelmességi fogadalmat tettek, ezért jogosulttá váltak például arra is, hogy a rendtagokkal együtt étkezhessenek. Olyan eset is előfordult, hogy a *confrater* később a rend teljes jogú tagjává vált, természetesen kizárólag akkor, ha nem volt házas. Rendelkezünk adattal olyan templomos *confraterekről*, akik a rendtagokkal együtt éltek. A johannita statútumok 1239-től tartalmaztak olyan rendelkezéseket is, amely kifejezetten a *confraterek* részére írták elő, hogy „*septaine*” (heti egy böjttel töltött elzárás, esetenként vesszőzéssel, korbácsolással) terhe mellett kötelesek megjelenni minden rendtag temetésén, hacsak hivatalból máshová nem rendelték őket.¹¹ Azt is tudjuk, hogy *confrater* nem csak világi személy lehetett, hanem másik szerzetesi közösség tagja is. Így fordulhatott elő 1358-ban az is, hogy magyar johanniták egy bencés szerzetest vettek fel *confrateri* státusba.¹²

A templomosok rendjénél speciális tagsági formaként tűnt fel a határozott időre szóló tagság, a „*milites ad terminum*”. Ez lehetővé tette a gyors utánpótlást embervesztések idején, ráadásul mintegy a „próbaidő” lehetőségét teremtette meg azok számára, akik egyelőre idegenkedtek a szigorú hármas szerzetesi fogadalom végleges, élethosszig tartó vállalásától.¹³

A lovagrendek adminisztratív és gazdasági alapegységei a rendházak (*domus*) voltak, a hozzájuk tartozó birtokokkal (*camera, membrum*). Több rendház élén állt a „*preceptor*” (*commendator, Komtur*). Olyan eset is előfordulhatott, hogy *preceptorium* rendházak nélkül működött, amikor ispotályos rendek egy szervezeti egységben rendház nélkül több ispotályt (*hospicium, hospitale*) működtettek a hozzájuk tartozó birtokokkal együtt. A *preceptorokat* a rendek generális káptalanjai, vagy maga, a rend nagymestere nevezte ki. A *preceptoriumokat* tartományok, perjelségek (*prioratus*),

¹⁰ Falus 2015: 29.

¹¹ Hunyadi-Pósán 2011: 18.

¹² Hunyadi-Pósán 2011: 18.

¹³ Hunyadi-Pósán 2011: 19.

illetve Landkomturságok fogták össze. A 13. század második felétől kezdődően egy-egy nagyobb terület perjelségeit „nyelvek” (*linguae*) szerint szervezték meg.¹⁴

Regulák, szabályzatok

A lovagrendek működését is a szigorú hierarchia szabályai határozták meg. A konventek tagjai általában hetente egy alkalommal, vasárnaponként gyűltek össze, hogy a meghatározott liturgikus keretek között káptalant tartsanak a rendház aktuális ügyeinek megtárgyalása céljából. Tartományi káptalant – melyen a rendházak vezetői üléseztek – általában évenkénti rendszerességgel hívtak össze a tartományi mester, avagy a perjel vezetésével, méghozzá jellemzően a tartomány valamely jeles szentjének ünnepnapjára. A legfőbb döntéshozó szervek a ciszterci mintára létrehozott generális káptalanok voltak, ahol a tartományok vezetői, továbbá a delegált tagok jelennek meg, és amely leggyakrabban évente ült össze a központi házakban. A tartományok előjárói ilyenkor szolgáltatták be adójukat, jogorvoslatot kértek rendtartományuk ügyes-bajos dolgaiban, és megválasztották a rendi tisztségviselőket is. A rendek élén a nagymester állt, akit nagyobb, pápai bullával megerősített lovagrendek esetén a pápa, egyebekben az uralkodó jóváhagyásával erősített meg a generális káptalan. A nagymester megválasztása minden esetben egy kizárólag erre a tisztségre kijelölt testület joga volt. Ez általában tizenhárom idős, tapasztalt tagból állt. Az idős tagok kiemelt tisztelete valamennyi keresztes lovagrendet egyaránt jellemezte. A templomosok és a német lovagok például nyolc tapasztalt lovagot, négy szolgáló testvért és egy felszentelt káplánt delegáltak a „tizenhármak” (*prudhommes*) testületébe.¹⁵

A nagymestert kizárólag a lovagok közül választhatták. Közvetlen helyettesei a seneschal (francia területen: „*baili*” vagy „*bailiff*”, a szlapon rendtartományokban: „*stolnik*”, angolul: „*steward*”)¹⁶ és a marschall voltak. A nagymestert távollétében a templomosok és a johanniták rendjében a nagyreceptor helyettesítette. A templomos rendben a 12. századtól ezt a pozíciót teljesen átvette a seneschal, aki a Jeruzsálemi Királyság receptorának is a helyébe lépett. A templomos rend esetében az európai rendházak vizitációját és vezetését a „magister cismarinis”, a „tengeren inneni mester” látta el.¹⁷ A marschall minden lovagrendben a rend katonai parancsnoka volt.

A „*thesauraris*” (kincstárnok) a pénzügyeket intézte, a „*draperarius*” az öltözékekről gondoskodott. Az egyes lovagrendek a fentiekén túlmenően saját, csak náluk megjelenő tisztségeket is alkottak. A johannitáknál például megjelent a nagyperjel (*mag-nus prior*) a rend káplánjainak vezetőjeként, mellette az ispotályos mester (*hospitalarius*) az ispotályok működését felügyelte. A 13. századtól kezdődően a johannita rendben feltűnt az *admiralis* (*admiratus*) tisztsége is.¹⁸

A lovagrendek sikerüket azonban nem kizárólag hierarchikusan felépített, szigorú szervezetüknek köszönhették, hanem az „*exemptio*” intézményének is. Ez azt jelenti, hogy a lovagrendek közvetlenül a pápa joghatósága alatt álltak. A pápa hagyta jóvá az

¹⁴ Hunyadi-Pósán 2011: 20.

¹⁵ Hunyadi-Pósán 2011: 20–21.

¹⁶ Cantor 1993: 412.

¹⁷ Hunyadi-Pósán 2011: 21.

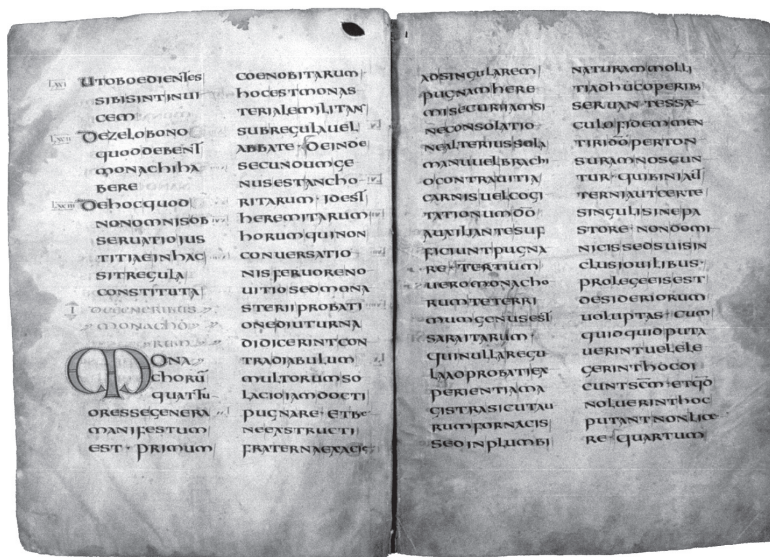
¹⁸ Hunyadi-Pósán 2011: 21.

együttélésük rendjét szabályozó regulájukat, amelyet legtöbbször a szigorúbb Szent Benedek vagy az engedékenyebb Szent Ágoston szerzetesi regulájának átvételével fogalmaztak meg. Ez nem jelentette természetesen azt, hogy a pápa irányította volna ezeket a szervezeteket. Időről-időre beleszólt ugyan a nagymester megválasztásába, vagy javaslatokat tett a rendi szabályzatok vonatkozásában, esetenként kibocsátott egy-egy állásfoglalást (decretalis).

Párhuzamok – „viszonyító sajátosságok”

A nagycsalád a kereszténység kezdeteitől fogva az üdvösség megszerzésére alkalmas életér, ahogyan a szerzetesi közösségek is. Ez a hagyomány a nyugati kereszténységen alapul, amely a Római Birodalomban lett először államvallássá.

Kálovics Adorján OSB, a Szent Benedek által alapított Bencés Rend (Ordo Sancti Benedicti) történész-kutató tagja már 1929-ben felhívta a figyelmet a Nursiai Szent Benedek által a 6. században írt Regula¹⁹ és a római jogban gyökerező családmódel között tetten érhető párhuzamokra.²⁰

1. kép: Szent Benedek Regulájának másolata a 8. századból
(Forrás: Bodleian Könyvtár, Oxford, MS. Hatton 48 fol. 6v–7r.)

A Regula nem irodalmi remekmű, de klasszikus római törvénykönyvként is megállja a helyét. Ez utóbbival ellentétben azonban ez nem tekinthető egy letűnt kor emlékének, hiszen a mai napig több ezer szerzetes életét szabályozza. A Regula is egy *nagycsaládnak*, a „szerzetesi nagycsaládnak” a működését irányítja.

¹⁹ Szent Benedek regulája.

²⁰ Kálovics 1929: 15–33.

A Római Birodalom pillére, alapegysége is a család volt. A ház és a család (domus familiae), valamint a család és a vagyon (familia pecuniaque) egymástól elválaszthatatlan fogalmak voltak.²¹

Ebben hasonló a keresztes lovagrendhez, amelynek rendháza (domus) a családi élet helyszíneit jelentették, továbbá a lovagrend vagyona a közös „családi vagyont”. E jegyek is azt mutatják, hogy a római család egyben gazdasági és szociális kötelék is volt, ugyanígy a paraszti nagycsalád és a lovagrendi közösség is.

A családi életközösség lelke a ház ura (dominus). Ő a családfő (pater familias). Házrom működési területe van: a kultuszközösség feje, a családi közösség felügyelője, védője, büntetője és a gazdasági érdekközösség irányítója. Ő az egyedüli sui iuris, a házban mindenki az ő hatalmában van: innét származik nagy méltósága (patria maiestas). A házbeliek részéről megjár neki az engedelmesség és a tisztelet (obsequium et reverentia). Szigorúságát azonban enyhíti a családapai szeretet (pius pater).²²

A kolostori közösség, amelynek szigorúan zárt egysége megjelenik Szent Benedek Regulájában, az ősrómai család fogalmára vezethető vissza. A szerzetesi család feje, ura az apát (dominus et abbas). Egyedül ő a sui iuris. Az ő kezében van a fegyelmi és a büntető hatalom. Ő a családfő, a pater familias, aki személyesen, vagy pedig arra rendelt szerzetesei útján irányítja a rend/kolostor gazdasági életét. Ő a jószágos, szerető atya (pius pater). Ő a kolostor legfőbb elöljárója. Ezért van az ő kötelességeiről és jogairól szó mindjárt a Regula elején, s csak utána a szerzetes testvérekkel, az ő gyermekeivel szemben tanúsítandó viszonyáról:

„¹Az apát, aki méltó arra, hogy monostor élén álljon, mindig tartsa emlékezetében, hogy minek nevezik, és az elöljáró nevének tetteikkel feleljen meg. ²Hisszük ugyanis, hogy Krisztus helyettese a monostorban, mivel az ő egyik nevével szólítjuk meg ³az Apostol szavai szerint: "Megkaptátok a gyermekké fogadás Lelkét, akiben azt kiáltjuk: Abba, Atyánk!" (Róm 8, 15). ⁴Éppen azért az apát semmit se tanítson, rendeljen vagy parancsoljon, ami az Úr törvénye ellen van, ⁵hanem parancsa és tanítása az isteni igazság követéséért áradjon szét a tanítványok szívében. ⁶Mindig gondoljon arra az apát, hogy mindkét dolog, mind az ő tanítása, mind tanítványai engedelmessége szigorú vizsgálat tárgya lesz az Isten félelmetes ítélete során. ⁷Tudja meg azt is az apát, hogy a pásztor hibájának rójják fel, ha a Gazda bármily tekintetben kellettél kevesebb hasznot találni juhaiban. ⁸De épp úgy áll az is, hogy ha nyughatatlan és engedetlen nyájára a pásztor egész gondosságával ügyelt, és minden gondját a bűnös tetteik megjavítására fordította: ⁹az ilyen pásztor az Úr ítéletében megkapja fölmentését, és elmondhatja az Úrnak a prófétával: "Igazságodat nem rejtettem el szívemben, igazmondásodról és üdvösségedről szóltam, ők pedig megvetve megvetettek engem" (Zsolt 39, 11 és Iz 1, 2).”²³

A keresztes lovagrendben ugyanígy a nagymester/perjel az atya, a lovagok pedig testvérei egymásnak. A nagymester/perjel élvezi az atyai méltóságot (patria maiestas). A testvérek részéről tisztelet és engedelmesség jár neki: senki sem lehet vele szemben kelletlen, zúgolódó. Ahogyan az apátot, a lovagrendben őt illeti meg a tanítás,

²¹ Kálovics 1929: 15–33.

²² Kálovics 1929: 15–33.

²³ Szent Benedek regulája.

rendelkezés és a parancsolás joga. Vele szemben a lovagok tanítványok, gyermekek, alattvalók. Ebből adódnak jogai és kötelességei. Szent Benedek különösen ez utóbbiakat hangsúlyozza, amikor figyelmezteti, hogy minden cselekedetért számadással tartozik. Hangsúlyozza, hogy ne a szavaival, hanem a cselekedetével mutasson a testvéreknek követendő jó példát:

„¹¹Amikor tehát valaki az apát nevét elvállalja, annak kettős tanítással kell vezetnie tanítványait: ¹²azaz mindazt, ami jó és szent, inkább tetteivel mutassa meg, mint szóval: úgyhogy fogékony lelkű tanítványainak szóval adja elő az Úr parancsait, a keményszívűeknek és együgyűbbeknek pedig tetteivel mutassa az isteni törvényeket. ¹³Amit pedig azokkal ellenkezőnek jelent ki tanítványai előtt, tetteivel jelezze, hogy olyat nem szabad tenni, hogy "míg másokat oktat, maga elvetésre méltó ne legyen" (1 Kor 9,27). ¹⁴Nehogy egyszer majd neki, vétkesnek ezt mondja az Isten: "Miért hirdeted te igazságaimat, s veszed szájadra szövetségemet? Hiszen gyűlölted a fegyelmet, és szavaimat félredobtad magadtól!" (Zsolt 49, 16–17). ¹⁵És: "Ki testvéred szemében megláttad a szálkát, a tiedben nem vetted észre a gerendát" (Mt 7, 3).”²⁴

Szent Benedek regulája, amelyet a keresztes lovagrendek is átvettek, azt a célt szolgálja, hogy a kolostori (keresztes lovagrendi) „nagy család” a célját elérhesse. A cél Isten szolgálata, dicsérete mindenben, az öntökéletesedés, és ennek fontos eszközei: engedelmesség, hallgatás, alázatosság.²⁵

Ennek érdekében a Prologus és az 1–7. fejezet meghatározza a „dominus” és a „familia” fogalmát, ahol az apát (keresztes lovagrendben: nagymester/perjel) a szerető, jó atya, Krisztus helyettese; a 8–20. fejezetben a kolostori (keresztes lovagrendi) „nagy család”, mint léttér szabályait rögzíti; a 21–30. fejezet ezen léttér rendjéről, a fegyelemről, a fenyítésről és a büntetésekről szól; míg a 31–57. fejezet a javak kezeléséről, a háztartásról és a szerzetesek (keresztes lovagrendben: lovagok) magatartásáról szól.

Az apát/nagymester/perjel szerepét a falusi nagy családban a családfő (gazda) képviselte. Hozzájuk hasonlóan némely vidéken kiemelt rangját a ruhája, hajviselete is tükrözte. Törvény előtt, állami hivatalokban ő jelent meg a családtag helyett, ő járt el a nagy család quasi „jogi képviselőjében”. A családtagok viselkedéséért ő viselte a felelősséget. Ha a falut valami közös kár (pl. tűzvész, jégverés) érte, a családfők, mint falugazdák, közösen egyeztettek a teendőkről. A nagy család általában tiszteletet és megbecsülést váltott ki a falu tagjaiból, mivel a vagyoni helyzetétől némileg függetlenül is társadalmi erőt képviselt. A család öntudata is nagy volt, rokonságukat számon tartották. A nagy családok átlagban 20–25 tagot számláltak, de akár akadtak 40 fős nagy családok is.²⁶

Mind a római, a szerzetesi, a keresztes lovagrendi és a falusi nagy családot egyaránt jellemezte az idős, tapasztalt családtagok kiemelt tisztelete. Ez természetesen nem minden esetben jelentette azt, hogy a nagy család legidősebb tagja töltötte be a

---

²⁴ Szent Benedek regulája.

²⁵ Kálovics 1929: 15–33.

²⁶ Tárkány Szücs 1980: 273–310.

családfő szerepét haláláig, azonban a döntések meghozatalában megfelelő szellemi állapota esetén mindenkor támaszkodtak élettapasztalatára.²⁷

A tradicionális falusi környezetben azonban az etnológusok által vizsgált tudásanyag alapján felismerhető egyfajta dichotómia: az idősek hatalmas élettapasztalata egyrészt érték volt, másrészt viszont a mezőgazdasági termelésben már nem vettek részt, és különösen aszályos időszakokban, nehéz terhet rótt az eltartásuk a nagycsaládra.²⁸ Morvay Judit a 19. századi életviszonyok rögzítésekor fontosnak tartotta kiemelni, hogy a Mátraalján a palóc fiatalok „kötelességből” gondozták ugyan az időseket, de könnyen a szemükre vetették *‘dolgozni nem dolgozik, de enni meg eszik’*, sőt akadt olyan család is, ahol *„az elerőtlenedett öregasszony együtt élt ugyan a családdal, de ‘külön kenyérré ment...s időnként elment a faluba koldulni’”*.²⁹

2. kép: Archaikus paraszti nagycsalád (Kecskemét, 1912)
(Forrás: Fortepan, képszám: 100556, fotó adományozó: Buzás Balázs)³⁰

²⁷ Ambrus 2003: 77–79.

²⁸ Egyes források ilyen esetekben kikényszerített öngyilkosságról, agyonverésről számolnak be (Ambrus Judit idézi Sánta Ferenc megrendítő novelláját, ahol az idős nagyapa ünnepi ruháját felveszi, és a közösségi normákhoz igazodva felmegy „a Búdösbe”: Sánta 1982: 5–17. A „Büdös” megjelenik Orbán Baláznál is: Orbán 1982: 78–80: *„akik az élet terheit hordozni megunták (...) kik kétségbe estek (...) a gyors, fájdalom nélküli halált keresni, mert a kénbarlangban csak pár lélegzetet kellett venniük s az elviselhetetlen élet megsemmisült”*) A jelenséghez további adalék: Dobos 1986: 70–78. az idős férfiakat agyonütötték bottal – ez a bot a „szembat” volt a hiedelem szerint: *„Má a hatvanat bétöltöttem, jöhet a szembat”* – Dobos 1986: 74. 12. j., Szováti Péter, 55 éves széki lakos 1981-ben lejegyzett elbeszélése.) Dobos Ilona azonban leír egy esetet egy széki adatközlőtől, amelyben a gyermekek nem ütötték agyon az édesapjukat, amikor az betöltötte, hanem elbujtatták egy barlangban, és rendszeresen vittek neki enni. 20 év múlva nagy szárazság jött, nem volt mit vetni, csak szalma volt és polyva. Az öreg azt tanácsolta nekik: *„Vessétek el a polyvát a földre sűrűn, és boronáljátok be.” (...)* *Ami búza volt a polyvában, az a következő évben kikelt. Akkor megkérdezték, az akkori hatóság, hogy kitanította őket erre. Ők elmondták, hogy az édesapjukat rejtegették. Akkor az akkori kormány megtudta, jött egy törvény, hogy minden öreg élhet, amíg az Isten élteti.”* Dobos 1986: 75–76.

²⁹ Morvay 1981: 72.

³⁰ A kép webhelye: <https://fortepan.hu/hu/photos/?id=100556> (Letöltve: 2023. 05. 23.)

Dömötör Tekla Fritz Paudler műveire³¹ hivatkozva jelenti ki, hogy főként a szlávoknál és a germánoknál a kereszténység felvétele előtt szokás volt az öregek elpusztítása. Mivel a fiatalon, vagy csatában elhunyt férfiaknak a hiedelmük szerint több esélyük volt a dicsteljes túlvilági életre, az idősebb harcosok maguk kérték a rituális kiégést, vagy önkezüikkel vetettek véget életüknek.³²

A keresztény vallás a zsidóságtól vette át az öregek tiszteletét. A magyar faluban a jobbágyfelszabadítástól a második világháborúig a föld és általában minden vagyon az apáé maradt egészen a haláláig, és ez a tény kedvező helyzetet biztosított számára. A házasság általában patrilokális volt: többnyire a fiatalasszony költözött a férje szüleihez. Az öröklésnél csak a fiúgyermeket vették figyelembe, a lányokat csak kiházásítani voltak kötelesek a szülők, illetve az ő haláluk esetén a fivéreik. Ha a gazda maga szétosztotta a birtokát a fiúgyermekei között, mert már nem volt ereje megművelni, akkor legalább a haszonélvezeti jogot fenntartotta magának. Az idős szülőkkel többnyire a legfiatalabb gyermek maradt a szülői házban, rá hárult a gondozásuk is. Különösen fontos szerepet játszottak a szülők a nagycsaládokban – a palócoknál sokáig fennmaradt ez a modell –, ahol a munkát a szülők osztották ki, a család fenntartásáról ők gondoskodtak, és mindenkinek, még a megnősült fiúgyermekeknek is, engedelmességniük kellett nekik.³³ A gazda megöregedvén fokozatosan átadta a munka, illetve a család irányításának jogát idősebb fiának – esetleg valamennyi vele élőnek, amikor is a továbbiakban úgymond „közösbe parancsótak” –, azonban úgy, hogy a legvégső döntést mindig magának tartotta fenn, a szellemi irányítás tehát haláláig az ő kezében maradt: „a gazda ő volt mindaddig, amíg a koporsóját ki nem vitték a házból”.³⁴

A falusi nagycsaládi gazda haláláig tartó vezetői jogaiban nem osztozik a szerzetesi és a keresztes lovagrendi „nagycsalád” elöljárója. Őket minden esetben a közösség választja. Ennek oka a kétféle „élettér” esszenciális különbözősége: az utóbbi kettő nem vérségi, természetjogi alapú közösség, hanem jogi személyiség, tehát egy mesterségesen, meghatározott cél elérése érdekében létrehozott jogintézmény, ahol ezért az irányítás és a képviselőlet jogának gyakorlóját meghatározott szempontok szerint választják ki maguk közül a tagok.

Konklúzió – egyén és morál a közösségben

A tradicionális keresztény nagycsalád, mint élettér, a lényegi funkcionális jellemzőin túlmenően egyéb, ugyancsak fontos és karakterisztikus elemeiben hasonlóságokat mutat a római jogra épülő regulák által szabályozott keresztény szerzetesrendek és keresztes lovagrendek élettereihez.

A közös nevező a keresztény morál, ahol a személyes boldogulás kizárólag közösségben, közösségi szolgálatban, bizonyos szintű önfeláldozás árán elképzelhető:

„Nagy dolog a becsület, a virtus! (...) Ez a lovagi erény a személyes érvényesüléshez van kötve, még akkor is, ha a közt szolgálja. Kétségtelen magasabb fok ennél, ha a közösség szolgálatában mintegy eltűnik az egyén, a kategorikus imperativus, a kötelesség

³¹ Paudler 1936, 1937.

³² Dömötör 1980: 750–753.

³³ Dömötör 1980: 750–753.

³⁴ Fél 2001: 27–88, 37–38.

vezeti még akkor is, midőn nem elismerés, hanem üldözés vár érte reá. Vajjon vezető osztályainknál olyan erős, olyan tettere készítő-e a kötelesség és felelősség tudata, mint a parasztnál a becsületérzés?”³⁵

---

³⁵ Marczali 1915: 401–413.

Irodalomjegyzék

AMBRUS Judit

2003 Öregek a paraszti társadalomban. *Székelyföld* 7. 72–88.

BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula

1980 *Magyar néprajz*. Budapest: Corvina.

CANTOR, Thomas Frank

1993 *The Civilization of the Middle Ages*. New York: Harper Collins.

DOBOS Ilona

1986 *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*. Budapest: Gondolat Kiadó.

DÖMÖTÖR Tekla

1980 Etnológiai széljegyzetek az öregkorhoz. *Világosság* 21. 750–753.

FALUS Orsolya

2015 *Ispotályos kereszties lovagrendek az Árpád-kori Magyarországon*. Pécs: Publicon.

2019 *Szpitalne zakony rycerskie w czasach Arpadów na Węgrzech*. Zabrze-Tarnowskie Góry: Inforteditions.

FÉL Edit

2001 A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson. In Hofer Tamás (szerk.): *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

HUNYADI Zsolt – PÓSÁN László

2011 *Krisztus katonái. A középkori lovagrendek*. Debrecen: Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft.

KÁLOVICS Adorján

1929 A Regula forrásai. Szent Benedek műveltsége. *Pannonhalmi Szemle* 1. 15–33.

MARCZALI Henrik

1915 Külpolitikánk történeti alapon. *Magyar Figyelő* 5. 401–413.

MORVAY Judit

1980 Nagycsalád. In Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon III*. 684–685. Budapest: Akadémiai Kiadó.

1981 *Asszonyok a nagycsaládban. A mátraaljai palóc asszony élete a múlt század második felében*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

NAGY József

2003 A rendszerező képesség fejlődésének kritériumorientált feltárása. *Magyar Pedagógia* 103. 269–314.

ORBÁN Balázs

1982 *A Székelyföld leírása*. Budapest: Helikon Kiadó.

PAUDLER, Fritz

1936 *Alten- und Krankentötung als Sitte bei indogermanischen Völkern*. Heidelberg: Winter.

1937 *Die Volkserzählungen von der Abschaffung der Altentötung*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

SÁNTA Ferenc

- 1982 *Isten a szekéren.* (Szépirodalmi Zsebkönyvtár) Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

SZENT BENEDEK regulája

- 2022 [Ford: Söveges Dávid]. (Bencés Lelkiségi Sorozat) Pannonhalma: Bencés Kiadó.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

- 1980 Jogi népszokások parasztságunk öröklési rendjében. *Agrártörténeti Szemle* 22. 273–310.

- 1981 *Magyar jogi népszokások.* Budapest: Gondolat Kiadó.